

FELSEFİ METAFOR ÜZERİNE

Fazilet Başaçık*

Öz

Metaforun klasik düşüncede günlük dilin dışında şiirde kullanıldığı ya da düşünce karşısında dilin bir özelliği olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda metafor sadece bir dil hadisesidir. Sanatlarda kullanılan metaforlar, metaforun kavramsal çerçevesini veremez. Bununla birlikte metaforlar sadece şiirde kullanılmayıp, felsefi metinlerde de kullanılır. Felsefi metafor nedir? Biz bu makalede onu araştıracağız.

Anahtar kelimeler: Metafor, felsefe, mecazi sanatlar, dil.

On The Philosophical Metaphor

Abstract

Metaphor has been traditionally viewed as characteristic of language as opposed to thought, and as occurring primarily in poetic as opposed to everyday language. In this sense, metaphor is only language incident. The metaphors used in the arts can not put out the conceptual framework of metaphor. However, the metaphor is not used only in poetry but also used in philosophical text. What is the philosophical metaphor? In this article we will investigate it.

Keywords: Metaphor, philosophy, figurative art, language.

1. Giriş; Hakikat ve Metafor

Şimdilik “bir şeyleri bir yerden bir yere aktarma ve taşıma” şeklindeki anlamlarıyla yetineceğimiz metafor, esas itibarıyla ister edebiyat ister felsefe alanında olsun, “hakikat” kavramıyla ilişik düşünülmesi gereken bir kavram ve terimdir. Diğer bir ifade ile eğer metafor, bir şeylerin bir şey yerine geçmesi, onun yerine kullanılması, onu temsil etmesi, ona benzemesi ve nihayet onun anlamını farklı bir kalıp ve farklı bir kılıkta taşıması manasına geliyorsa, o şeyin hakikatinin ne olduğunun akla düşmemesi mümkün değildir.

Felsefenin belki de en temel kavramlarından olan hakikatin ne’liği sürekli tartışılmıştır. Tartışmanın yelpazesi genel olarak mantıksal, epistemolojik, ontolojik, estetik vb. alanları da içine alacak şekilde geniştir. Bu anlamda, biz, hakikati “gerçek” kelimesiyle karşılayabiliriz. Fakat her ne kadar hakikat kelimesini “gerçek” kelimesiyle karşılayabileceğimizi ifade etsek de, içimizde, sanki bir şeylerin eksik kaldığı gibi bir hissi de duyarız. Bunun nedeni sadece Türkçe “gerçek” kelimesinin Arapça olan “hakikat” kelimesini karşılayıp

---

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Yüksek Lisans Öğrencisi, faziletbasacik@hotmail.com

karşılamayacağı sorunu değildir. Belki de bunun en önemli nedenlerinden biri, hakikat kavramına “gerçek” kavramından daha öte, aşkın bir anlam, hatta biraz da esrarlı ve gizemli bir anlam atfetmemizdir. Doğrusu dini inançların ve dini literatürün bu konuda yönlendirici olduğunu da ifade etmeliyiz. Bu anlamda, dilimizde, “metafizik gerçek”e ya da “mutlak gerçek”e işaret ederken daha çok “hakikat” ifadesinin tercih edildiğini söyleyebiliriz.

Bu tür ayrımların her zaman çok tutarlı ve yerinde ayrımlar olmayabileceğini ifade etmek isteriz. Nitekim “Arapça “hakikat” kelimesini Türkçe hangi kelimeyle karşılayabiliriz?” sorusunu, “hakikat”, kelimesinin Türkçe tam karşılığı yoktur, şeklinde cevaplayabileceğimizi düşünebiliriz. Ancak burada kastedilen nedir? Kastedilen Türkçe “gerçek” kelimesinin yetersizliği midir yoksa “gerçek” ve “hakikat” kelimelerine yüklenen anlamların eşitsizliği midir? O zaman, “Türkçe “gerçek” kelimesini Arapça hangi kelimeyle karşılayabiliriz?”, sorusunun cevabını da düşünmemiz gerekmektedir. Bunun yerine kavramsal olarak gerçek ya da hakikatten ne anlamaktayız, onu ortaya koymak gerekmektedir. Kısaca, konunun bizimle ilgili veçhesi nedir? Diğer bir ifadeyle metafor konseptinde biz hakikatten ne anlamaktayız, ne anlamalıyız? Bizim için burada önemli olan soru budur.

Her şeyden önce, bizim, burada, gerçek ve hakikatin aynı anlamda olduğu doğrultusundaki kanaatimizi belirtmek isteriz. Bununla birlikte, kendi sorunumuz olan metaforu tartışırken de konunun daha net olarak anlaşılabilmesi için küçük bir katkıyı da yapmak istiyoruz. Aşağıda kavramsal olarak tartışacağımız “metafor” sorununun ortaya konabilmesi için, sorunun tamamlayıcı bir cüzü olan hakikati, metafizik, mantıksal, epistemolojik, etik, estetik, sanat, şiir vb. hangi alanda olursa olsun, doğru ya da yanlış, gerçek ya da değil, güzel ya da çirkin, rasyonel ya da duyusal ve muhayyel olduğuna bakmaksızın herhangi bir düşünceye ya da tasavvura konu olan bir “mana”nın dile getirilen bir varlığı olarak düşünmekteyiz. Farklı bir ifadeyle bu anlamda hakikat, herhangi bir metafora konu olan şeyin kendi gerçekliğidir. Konuyu nazım ve nesir üzerinden çok çarpıcı bir şekilde dile getiren Sicistani’nin düşüncelerini Tevhidî’den yapacağımız bir alıntı ile vermek istiyoruz. Alıntı hem akli hem de sanatsal düşüncenin iki farklı aktarımına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu alıntı hem akli metaforların hem de muhayyelatın aktarımı olan metaforların kendi gerçekliklerini ima eder: “Akılsal anlamlar (elmaâni el ma’küle) nefsin ortasında basittirler. Düşünceden önce hiçbir şey nefis etrafında uçmaz. Sağlam bir zihin ve ince bir anlayışla düşünce zihne düştüğü zaman, bu durum bir ibareye götürür. O zaman, şiirin nazmı olan bir vezin ve sözün siyaki arasında bir ibare teşekkül eder. Bunun tamamının doğru ya da yanlış, güzel ya da çirkine zevk ya da acıya, kolay ya da zorluğa makbül ya da merdûd bir vecîzeye, kesin ya da kesik bir ihticâca, parlak ya da karanlık bir burhâna, ulaştırılması yakın ya da irak olana, işitilmesi bildik ya da garip olana nispet

edilmesi mümkündür"¹. Sicitani'nin bu ifadelerinin tam da metafor için oldukça geçerli olduğunu ifade edebiliriz.

2. Metaforun Kavramsal Alanı

Hakikatin kendi bağlamımızdaki anlamından bahsettikten sonra, metaforun kelime ve terim anlamlarından hareketle kavramsal alanı üzerinde durmak gerekmektedir. Özellikle Batılı kaynakların yaklaşımlarına göre metaforun kavramsal alanı o kadar geniş görünmektedir ki, buna göre, en geniş anlamıyla, bir dilin bütün bir sistem olarak metafor olduğunu ifade edebiliriz. Aslında Farabî'nin "Kitab el Huruf" adlı eserinde bir dilin vücut buluşunu izahı, bu anlamda bir düşüncenin transferi olan metafora tekabül etmektedir. Ona göre önce duyulur nesne, sonra onun zihindeki formu ve daha sonra da onun ifade edilmesi söz konusudur. İnsanlar, duyu güçlerinin yardımı ile dış dünyadaki tek tek nesnelere idrak edip onların etkisinde kaldıkları ve bu etkileri lafızlar şeklinde, düzenledikleri sesler aracılığıyla aşamalar halinde, önce kendiliğinden sonra da bilinçli olarak başkalarına aktardıkları gibi, aynı zamanda duyulur nesnelere arasındaki bu nesnelere kendilerinden sadır olacak etkiler ve tepkiler arasındaki ve bu fiillerin kendi aralarındaki ilişkileri idrak ederler. Daha sonra bu ilişki türlerinin etkisi altında, nesnelere ve aralarındaki ilişkileri ifade eden lafızları bu ilişkilerin varlık alanındaki düzen ve nizamı yansıtmak şeklinde düzenlerler. Doğal olarak lafızların, anlamların düzenlenmesine en uygun olanlarını elde etmeye çalışırlar. Eğer toplum bu konuda belli şeyler üzerinde uzlaşmamışsa, içlerinden lafızlarla uğraşan bir grup bunu yapar².

Dahası şayet metafor zihindeki bir takım anlam ve tasavvurların bir takım ifadelerle zihin dışına aktarımına kadar genişletilebilirse, o zaman sadece bir dil hadisesi olmaktan çıkmakta ve tamamen kavramsal dünyamızın, kısacası, düşünce sistemimizin yerine geçmektedir. O zaman bir ressamın çizmiş olduğu resimle, bir yazarın kelimelerinin tasvir ettiği olgu arasında metafor olup olmaması bakımından herhangi bir fark var mıdır? Mevlana bir şair olarak kalem ve kelimelerle yapılabilecek şeylere daha fazla değer vermiş olmasına rağmen, ressamın fırçasıyla yapılabileceklerinin de kelimelerle yapılabileceklerle eş değer olduğunu kabul ederken, kastettiği şey acaba tek bir hakikatin farklı kılıklarda ve formlarda aktarımı olan metaforik bir düşünceye mi işaret etmekteydi³?

¹ Bkz. Ebu Hayyan et Tevhîdî, el İmtâ' ve'l Muâneese, C. II. s. 138-139; İsmail Taş, Ebu Süleyman Es Sicitani ve Felsefesi, s. 86-87.

² Bk. Farabî, Kitabu'l Hurûf, Neşr. Muhsin Mehdi, (Beirut Daru'l Meşrik 1970), ss. 134-136; Muhammed Abid el-Cabiri, Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı, s. 524-526.

³ Krş. Oliver Leaman, İslam Estetiğine Giriş, Çev. Nuh Yılmaz, Küre Y. İstanbul 1912, 90.

Metafor kelime olarak, Yunanca “transfer” anlamına gelen, “metapherein” kelimesinden türemiştir. “Meta”, değiştirmek ya da ötelemek demek iken, “pherein” ise katlanmak, taşımak, aktarmak anlamlarına gelir⁴. Kelime olarak dilimize sonradan geçen metaforun, terim olarak ortaya konması o kadar kolay değildir. Dolayısıyla metaforun ister edebiyatta, ister felsefede olsun kullanımı, amacı, önemi ve fonksiyonunu tartışmadan önce bu sorunu aydınlığa kavuşturmak gerekmektedir.

Her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki, edebi bir sanat olarak metafor ya da metafor olarak kabul gören herhangi bir sanat, metafor kelimesinin dilimizdeki modernliği gibi yeni değildir. İslam edebiyat geleneğinde de benzer işlevi gören edebi sanatların olduğunu bilmekteyiz. Her ne kadar bizim burada hedeflediğimiz tartışma felsefi metafor olmakla birlikte, söz konusu muğlaklığa işaret etmek ve iddialı olmamak kaydıyla bunun aydınlatılmasına katkıda bulunmayı amaçlıyoruz. Sorumuz şudur: Metaforu edebi sanatlardan hangisiyle karşılayabiliriz ya da edebi sanatlardan hangileri terim olarak metafora tetabuk etmektedir ya da bu kavramlar arasında nasıl bir ilişki söz konudur? Bu soruyu sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için bazı kavram ve terimleri ele almamız gerekmektedir.

3. Mecaz Sanatları ve Metafor

Metafor dilimizde, teşbih, istiare (eğretileme), mecaz-ı mürsel, kinaye (değinmece), ta’rîz (iğneleme, dokundurma), teşhis ve intak (kişileştirme) gibi mecaz sanatlarıyla ve alegori, sembol vb. kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Mesela, Saruhan'ın "İslam Düşüncesinde İstiare" adlı çalışmasında istiare olarak bahsettiği şey metaforun ta kendisidir⁵. Nihat Keklik ise "Felsefede Metafor" adlı kitabında şöyle bir genellemeye ulaşmaktadır: "En umumi deyim olarak kullanılan mecaz kelimesiyle birlikte istiâre, teşbih, temsil gibi deyimler arasında - maksatları bakımından - bazı farklar vardır. Fakat hepsi için müşterek olan özellik benzetmeden ibarettir. Avrupa dillerindeki metafor, alegori ve analogi deyimleri de, sembol (remz), istiâre, teşbih gibi anlamlara gelmektedir"⁶. Görüldüğü gibi Keklik'in ifadeleri de metaforun geleneğimizde mevcut olan sanatlardan hangisiyle karşılanabileceği hususunda zihnimizde bir takım istifhamlar çağrıştırmaktadır. Keklik bu husustaki bir takım muğlaklıkların ve zorlukların farkında olmalı ki, bu ifadelerin ayırımına girmekten ziyade, hepsinin ortak niteliği olan “teşbih”e işaret etmekle yetinmiştir. Benzer şekilde metaforun kendine has bir üslup ve yöntem olduğunu ima eden Harmancı'ya göre de dünyanın her dilinde eş anlamlı olarak adlandırılan öğeler bulunmaktadır. Bununla birlikte bunlar birbirinin eşi

⁴ George Lakoff ve Mark Johnson, *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, Çev. Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Y. İstanbul, 2010, s. 13.

⁵ Müfit Saruhan, *İslam Düşüncesinde İstiare*, Ankara, 2005, s. 12.

⁶ Nihat Keklik, *Felsefede Metafor*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Y., İstanbul 1990, s. 1.

olmayıp yalnızca yakın anlama gelen sözcük niteliği taşımaktadır. Dilbilimcilere göre hiçbir dilde, başlangıçta, iki ya da daha çok sözcük aynı kavramı yansıtamaz⁷.

Metaforun dilimizde hangi terimle ya da edebi sanatla karşılanabileceği hususundaki kafa karışıklığına farklı üsluplarda değinenler vardır. Nizamettin Uğur bunlardandır. Ona göre “Metafor (eğretileme) kavramı üzerine Batı’da onlarca kitap, yüzlerce yazı bulunmakla birlikte, bu kavramın ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunda görüş birliği oluşmamıştır. Böyle bir konuda görüş birliğinin olmasını beklemek pek de gerekli değildir belki. Ne var ki eğretileme konusundaki yaklaşım farklılıklarının nedenleri Batı’da ve bizde hayli farklıdır. Bizde özellikle Türk edebiyatındaki geleneksel yaklaşımın dışında kalıp Batı anlayışlarına yönelenler, eğretileme konusunda araştırma yapmak, kafa yormaktansa, bulanıklık içinde dolanıp durmak ya da aktarmacılıkla yetinmek gibi kolay yolları seçmişlerdir. Bu kesimin büyük çoğunluğu, eğretilemenin ne olduğu üzerinde açık bir düşünceye sahip bile değildir; Batı’da şöyle denmekte, şu şunu ileri sürmekte gibi yazılar yayımlamayı, Batı’daki anlayış farklılıklarının arkasına sığınmayı tercih etmektedir. Bu yaklaşım bizde, geleneksel yaklaşımın dışında kalanlarda, bir başka deyişle, kulağını Batı’ya dayayanlarda bir dönemdir egemen anlayış haline gelmiş görünmektedir. Konuya ilgi duyan, eğretilemenin ne olduğunu öğrenmek isteyenler ise, böyle bir ortamda, şu ya da bu yaklaşımı benimseme olanağını elbette bulamamaktadır. Ortalıkta çeviri yazı dışında araştırma ya da tartışma yazıları da yayımlanmamaktadır zaten. Görünen o ki, Türk edebiyatındaki geleneksel yaklaşımın dışında, eğretileme, benzerliğe dayalı her değişmeceyle ya da her türlü değişmeceyle eşitlenmiş görünmektedir”⁸.

Yukarıda dikkat çekmiş olduğumuz bu kafa karışıklıkları anlaşılabilir edebi ve felsefi çevrelerde pek sükûn bulacağına benzememektedir. Belki bunu beklemek insan bilimlerinin ruhuna da uygun değildir. Fakat bugün “metafor”, “metaforik üslup/yöntem” gibi ifadeler hem edebi alanda hem de felsefi anlamda sıklıkla kullanılmaktadır. O halde özellikle felsefe alanında bizim metafor ya da metaforik yöntem gibi ifadelerden ne anlaşılabilir olduğunu, ne anlaşılması gerektiğini ya da en azından bizim neyi tercih ettiğimizi belirtmemiz bakımından önemlidir. Bu nedenle metaforun bu sözcüklerden ayrıştırılması ya da en azından ilişkilerinin ortaya konması gerekmektedir.

3.1. Mecaz ve Metafor

Mecazın ıstılahî anlamı, bir kelimeyi gerçek anlamının dışında ve elbette bir ilgi dolayısıyla başka bir anlamda söyleme, kullanma sanatı olarak özetlenebilir.

⁷ Mehmet Harmancı, İslam Felsefesinde Metaforik Üslup, Hece Y., Ankara 2012, s. 18.

⁸ Nizamettin Uğur, “Eğretileme mi Değişmece mi? Benzetmenin Sınırları Nerede Bitiyor?”, Mor Taka Dergisi, Sayı: 5, Bahar-Yaz 2006; (İlk Yayınlanışı: Ünlem Dergisi, Sayı:3, Ocak-Şubat 2004).

Mecazen söylenen sözün gerçek anlamının anlaşılmasına bir karine engel olur. Mecaza, hem şiirde hem de düz yazıda sıkça başvurulur. Mecaz, söze güzellik ve çekicilik kattığı gibi çağrışım zenginliği de sağlar. Mecazlar anlatımı güçlendirmek amacıyla da kullanılırlar. Örneğin "göze girmek" deyiminde olduğu gibi atasözleri ve deyimlerde mecazi ifadelerle başvurulur. Mecaz, başlı başına bir edebi sanat olmaktan çok, başka edebi sanatların ortaya çıkmasına yardımcı bir sanattır. Teşbih, istiare, kinaye vb. sanatlar ondan faydalanılarak yapılan sanatlardır. Bütün dillerde mecaz vardır. Mecaz dilin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu anlamda Türkçemizin de mecaz bakımından oldukça zengin dillerden biri olduğunu ifade etmeliyiz⁹.

Metafor "gibi", "olarak", "benzer" gibi ifadelerle karşılaştırma yoluyla gerçekleşir. Aristo'ya göre mecaz teorisi, karşılaştırma teorisinin en ilginç türüdür. *Retorik*'in III. bölümünde metaforu kısaltılmış bir mecaz olarak görür. "Sevgilim kırmızı bir güldür" ifadesi "Sevgilim kırmızı bir gül gibidir" cümlesinin kısaltılmışıdır. İki farklı şeymiş gibi görünen aslında tek bir şeydir. Karşılaştırma teorisine çeşitli itirazlar olmuştur. Bunlardan birine göre metafor ve mecaz farklı şeylerdir. Çünkü metafor lafzî olarak kabul edilecek olursa, kastedilen netice anlaşılmamış olur. Şunun gibi: "Sevgilim kırmızı bir güldür" ifadesi lafzî olarak yanlıştır. Öte tarafta "Sevgilim kırmızı bir gül gibidir" mecazı ise lafzî olarak doğrudur. Buna göre metaforda benzetme edatı olmadığında (gibi, tıpkı, vb.) anlam lafzî olarak düşünüldüğünde mananın yanlış anlaşılması mukadderdir. Oysa mecaz bünyesinde benzetme edatlarını ihtiva ettiğinden yanlış anlaşılmalara yer vermeyecek kadar doğru bir anlatım olarak görülmektedir¹⁰.

3.2. Teşbih ve Metafor

Teşbih, aralarında bir veya birden fazla vasıfta benzerlik kurulabilen iki şeyi birbirine benzetmektir. Aralarında gerçek veya mecaz bakımından benzerlik bulunan iki varlıktan zayıf olanı güçlü olanına benzeterek sözü güçlendirme, etkili kılma sanatıdır¹¹. Teşbihte iki temel unsur vardır. Bunlar benzeyen ve kendisine benzetilendir. Bunlardan birisi olmadan teşbih olmaz. Teşbihte iki de yan unsur bulunur. Bunlar da benzetme yönü ve benzetme edatıdır. "Tokat, Bursa kadar yeşildir." cümlesinde "Tokat" benzeyen, "Bursa" kendisine benzetilen, "yeşil" benzetme yönü, "kadar" ise benzetme edatıdır¹².

Teşbih, öğelerinden birinin veya birkaçının bulunup bulunmamasına göre, benzeyen ve kendisine benzetilenin tek ve çok oluşuna göre, benzetme yönü bakımından benzeyen ve kendisine benzetilenin üstünlük derecesine göre ve

⁹ Mehmet Harmancı, age., s. 32.

¹⁰ M. Selim Saruhan, age., s.17.

¹¹ Mehmet Harmancı, age., s. 29.

¹² Mehmet Harmancı, age., s. 30.

benzetme yönünün çeşitli özelliklerine göre tasnif edilmektedir¹³. İndirgemeci teoriye göre metafor, teşitbe indirgenebilir.

Bu yaklaşıma göre benzetme içersin ya da içermesin her aktarma (Phoros, Pherein) bir metafordur. Diğer bir ifadeyle metafor kavramı, szcgn gerçek anlamı dışında kullanılması demek olan değişmece (mecaz, trope, figure) ile özdeş tutulmaktadır. Bu anlamda metafor ile mecaz arasında bir fark görmeyen bu anlayış Aristoteles'in metafor hakkındaki düşüncesini muhafaza ediyor görünmektedir; çünkü Aristoteles "metafor" szcgn, Poetika'da, anlam değişmeleri ve aktarmalar için kullanmıřtır¹⁴.

3.3. İstiare ve Metafor

Hakiki mana ile mecazi mana arasındaki alaka ve benzerlik üzerine dayalı olarak yapılan mecaza istiare (eğretileme) denir. Kelime yapısı olarak Arapça "ariyet'ten" türemiştir. Sözlükte, dn almak, bir Şeyi geçici olarak kullanmak, anlamlarına gelir.¹⁵ Bir Şeyi gerçek anlamı dışında, çeşitli yönlerden benzediği başka bir Şeyin adıyla anmaktır. Başka bir deyişle "arada bir engel karine bulunmak Şartıyla, bir söze, lgat anlamının dışında benzerlik ilgisi bulunan yeni bir mana vermek"tir¹⁶.

İstiaresinin temelinde teşitbih vardır. Teşitbihin iki temel unsuru olan benzeyen ve kendisine benzetilenden sadece birisinin söylenmesi ile, söylenmeyen kısmının kastedilmesi ile istiare meydana gelir. İstiare, bir unsurun, zihnimizde uyandırdığı bir başka unsur ile olan benzeyişinin yakalanıp verilmesidir. Kelimelerin lgat manalarının sınırlarını aşarak kişinin i dünyasının derinliklerini, sezgisinin sınırlarını ve hayal gücünü yansıtır. İstiare ile soyut Şeyler, mücerret duygu ve düşünceler somutlařtırılır¹⁷.

İstiareli anlatım unsurları, günlük konuşma dilimize de iyice nüfuz etmiş durumdadır. Hemen her dilde hayvan, bitki, cansız varlıklar, vücut organları, eşya adları ile ilgili pek çok istiare vardır. Mesela aslan "cesur ve korkusuz", kaz "sersem", keçi ve katır "inatçı", tilki "kurnaz", Nemrut "zalim ve kötü", Leyla "açık" veya "şaşkın" insan tipini istiare yoluyla ifade eden szcklerdir¹⁸.

Daha sonra da ifade edeceğimiz gibi metaforu karşılayabileceğimiz en uygun terim istiare olarak görünmektedir. Nitekim her ne kadar bütün mecaz sanatlarının "benzetme" merkezli olarak metaforla alakalarının olduğunu ifade edebilmek de diğer benzetme (mecaz) sanatlarını da kuşatacak bir Şekilde bir

¹³ Ahmet gke, Elmalı Erenlerinde Mana Dili, Bizim Büro basımevi, Ankara 2007, s. 50.

¹⁴ Nizamettin Uğur, "Eğretileme mi Değişmece mi? Benzetmenin Sınırları Nerede Bitiyor?", Adı geçen dergi.

¹⁵ Müfit Selim Saruhan, İslâm Düşüncesinde "isti're" (Metafor) , Ankara 2005, s. 12.

¹⁶ Ahmet gke, age., s. 44.

¹⁷ Ahmet gke, age., s. 45.

¹⁸ Ahmet gke, age. , s. 46.

anlam ya da tasavvurun tümel bir aktarımı, transferi anlamında istiare, en azından diğer mecaz sanatları içinde derecelendirme olarak metaforu karşılamak için en uygun terim olarak görünmektedir.

Metafor kavramı Batı dillerinden dilimize çevrilirken genellikle istiare olarak çevrilmektedir. Bununla birlikte metaforun istiare ile karşılanmasının şu gerekçelerle çok isabetli olamayacağını ifade eden araştırmacılar vardır: "Metaforu istiare olarak çevirmek çeşitli kavram kargaşalarına yol açabilir. İstiarede anlamın merkezinde "ödünç, eğreti almak" varken metaforda bu merkez, "bir şeyi bir yerden başka bir yere taşıma, nakletme" noktasına kaymaktadır. Ödünç, emanet, eğreti alınan şey, iade edilince eski yerinde varlığını sürdürebilir. Özden bir değişiklik geçirmiş sayılmaz. Oysaki taşınan şey artık taşındığı bağlamın koşullarıyla bağlı olacak, o şekilde anlam kazanacak ve anlamlandırılacaktır. Hem eğreti alınan gibi geri verilmeyecek gittiği yere ait olacaktır"¹⁹.

Bu tespit üzerinde oldukça durmak gerektiğini düşünüyoruz. Ancak burada iki sorunla karşı karşıya olduğumuzu da ifade etmek istiyoruz. Bunlardan birincisi, metafordaki "taşınan şeyin" bir eğreti olmadığı düşüncesidir. Bu tarz düşünceler, çalışmamızın baş taraflarında da ifade ettiğimiz gibi metaforu en geniş anlamda "herhangi bir düşüncenin, anlamın ya da tasavvurun aktarımı, taşınması" olarak değerlendirmektedir.²⁰ Bu bağlamda metaforun transfer ettiği şeyin eğreti olmadığını düşünmek problematiktir. Bu düşünceden biz ne anlamalıyız? Diğer bir soru: Eğreti olmayan, kalıcı olan aktarım, metaforun tek şekli midir ya da transferi anladık anlamaya fakat bu transferin "kalıcı" olmasına nereden ulaştık? O halde semantik gelişmeleri sadece kelimelerdeki semantik değişimlere mi hasredeceğiz? Transferin, kalıcı olması gerektiğinde ısrar etmek, metaforun bizatihi kendi anlamıyla ironik bir çelişki teşkil etmez mi? Anlaşılan o ki, burada "iğreti olmayan aktarımın" tek bir şeklinden söz edebiliriz, o da, metaforun sadece bir dil hadisesi olarak görülemeyeceği ve daha ziyade kavramsal bir geçekliğe tekabül edeceği, ancak, dilin burada metaforun bir levazımı olabileceğidir. Bu bağlamda sadece bir dil sisteminin zihnimizde kavramsal olanın kalıcı bir transferi olarak tümünden bir metaforu ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu anlamdaki bir metaforun sistemli bir dilin ötesinde gerçekleşme imkanı nedir? Doğrusu bu soruyu cevaplandırmak kolay görünmemektedir. Zira zihnimizde olanın dil dışında aktarımının test edilebilirliği söz konusu değildir. Diğer bir ifade ile bu, metafor dışında herhangi bir düşünsel olgunun imkanından söz edilemez demektir. Ya da metafor olarak sadece aynı kavramsal gerçekliklerin Türkçe, Arapça, İngilizce, Rusça vb. farklı dil sistemlerine transferinden bahsedebiliriz. İkincisi de hiçbir

¹⁹ Mehmet Harmancı, age., s. 48; benzer bir düşünce için bk. Gökhan Yavuz Demir, George Lakoff - Mark Johnson, age. Çevirenin önsözü, s. 13.

²⁰ Krş. Lakoff - M. Johnson, age., s. 27, 29.

terim ve edebi söz söyleme sanatıyla karşılayamadığımız “metafor”, bu yönüyle daha derin bir anlam kazanmanın ötesinde, anlamsız bir kılığa bürünmektedir. Bu durum ne kavramsal dünyamız ne de dil dünyamız açısından sağlıklı bir yaklaşım olarak görünmektedir.

3.4. Mecaz-ı Mürsel ve Metafor

Sözlükte, “gönderilmiş mecaz” manasına gelen mecaz-ı mürsel, bir sözün, - arada gerçek anlamını düşündürmeye engel bulunmak şartıyla - benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden, kendi manası dışında kullanılmasıdır. İşte bu ilgi yüzündendir ki, lafza ait gerçek anlamdan önce mecazî manası akla gelir.²¹ Sanatkar, bir kelimenin mecazi manasını, arada benzetme maksadı olmaksızın herhangi bir şekilde başka bir varlık için kullanır. Artık sözcüğün mecazi anlamı, yerine kullanıldığı varlığa aittir. Yani o varlığa gönderilmiştir. Bütün-parça, durum-yer, sebep-sonuç, genellik-özellik, çokluk-azlık, öncelik-sonralık, geçmiş-gelecek gibi varlıklar arası pek çok ilgi onları birbirine bağlar. İşte benzerlik ilgisi dışındaki bu ve benzeri bütün ilgiler için yapılan mecazlar, mecaz-ı mürsel sanatını meydana getirir²².

Mecaz-ı mürsel, düz değişmece, ad aktarımı, gönderme mecaz veya metonimi olarak da adlandırılır. Bir kelimeyi veya bir ibareyi, gerçek anlamının dışında, benzetme kastı olmaksızın, başka bir anlamda, başka bir söz yerine kullanma sanatıdır. Mecaz-ı mürselin meydana gelebilme şartları şunlardır: 1- Herhangi bir kelimenin mecaz-ı mürsel olabilmesi için mecazi anlamda kullanılmış olması ve gerçek manasında değerlendirilememesi gereklidir. 2- Kelime ile yerine kullandığı varlık arasında benzetme maksadının olmaması lazımdır.²³ Halk arasında kullanılan bazı deyimler mecaz-ı mürsele örnek gösterilebilir. *Sobayı yakmak*: Burada kastedilen sobanın kendisini değil, içindeki odunu/kömürü ateşlemektir. *Ütü yapmak*: Burada ütü imal etmek değil, elbise ütölemek kastedilmektedir²⁴.

Bir kavramın, zihnî bir benzetme yoluyla, başka bir kavram üzerine semalanması veya âdeta haritasının çıkarılması durumu olan metaforun, çok anlamlılığın meydana gelmesine yol açtığı bir gerçektir. Kısaca metonimi de söz varlığını geliştiren, genişleten bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır²⁵.

3.5. Kinaye ve Metafor

Kinaye, bir şeyi belli bir özelliği ile isimlendirmek demektir. Edebiyat açısından kullanımı doğru olmamasına rağmen yine de kullanım bulan bir ifade tarzıdır. Bir bütünün tanıtılmasında cüzü kullanmak, bir kavramı daha dar veya

²¹ Ahmet Ögke, age., s. 46.

²² Ahmet Ögke, age., s. 47.

²³ Mehmet Harmancı, age., s. 33.

²⁴ Ahmet Ögke, age. s. 47.

²⁵ Mehmet Türker, ağı., s. 26.

daha geniş anlamda başka bir kavramla ifade etme yöntemidir. “Ekmek hesap bekliyor” cümlesinde ekmek alan müşteri zikredilmeden aldığı nesneyle isimlendiriliyor. Kur’an’da geçen “Karye’ye sor, köye sor” ifadesi de böyledir. Köylüler yerine mekân, mekinin yerini tutuyor²⁶.

Kinaye, belli bir kelimenin hem temel anlamına, yani kelimenin ilk vazolunduğu temel nesnel karşılığına hem de mecazi anlamına tekabül edecek şekilde kullanılması demek olduğundan daha çok temsile benzemektedir. Temsil, tek anlamlılık ve çok anlamlılık arasında mutlaka bir referans alanının bulunması konusunda ısrar eder. Sembolik dilde ise ifade, imkanlarını daha çok dilsel olmayan unsurlara dayandırır. Metafor ise dili ve dil-zihin ilişkisini kullanarak yapılan bir dolaylı ifade tarzı olması bakımından ondan ayrılmaktadır²⁷.

3.6. Sembol ve Metafor

Sembol, bir hakikatin yerine geçen duyuşal ve hayalî bir nesne veya mevcut olmayan bir şeyi hayal edebilmek için kullandığımız doğrudan tecrübe edilebilen herhangi bir şeydir. Bu tanıma göre sembol, herhangi bir sebepten ötürü duyularımızla algılayamadığımız bir şeye bizi yönlendiren algılanabilir her şeydir. Yani sembol, doğal bir ilişki aracılığıyla, mevcut olmayan veya algılanması imkânsız olan bir şeyi çağrıştıran somut bir işaretir²⁸.

Sembol, Grekçe ‘symballō’ fiilinden türemiştir. ‘Symbolon’ ismi işaret anlamını, kök anlamı kıyaslamak, kestirmek veya çıkarsamak olan ‘symballō’den almıştır. Fakat sembol kelimesinin daha derin anlamı, fiilin daha orijinal anlamında, yani bir araya getirmek ve birleştirmek anlamlarında gizlidir. Sembol bu kök anlamıyla, bir araya getirme işini iki şekilde gerçekleştirir:

1. Semboller, dağınık olay ve gerçekliklere tutarlı bir bütünlük kazandırır ve onları anlaşılır kılar. Yine onlar sonsuz çeşitteki anlam ve ilişkileri bir araya getirir. Tek bir figür veya olay, bir dizi karmaşık örnek ve ilişkileri özetler.

2. Semboller, bir toplumu birleştiren ve kenetleyen en önemli faktördür. Onlar, toplumun anlam merkezi olup, toplumun inanç ve davranışlarına şekil verir. Sembollerin iki önemli toplumsal işlevi vardır: Birinci olarak onlar, bireyleri belli biçimde ortak hareket etmeye yönlendirir. İkincisi, semboller farklı halk yığınlarını iyi işleyen bir cemiyete dönüştürür. Kısaca semboller, bir toplum içindeki ortak yönleri artırır ve pekiştirir; farklılık ve zıtlıkları azaltır.

²⁶ Müfit Selim Saruhan, age. , s. 16.

²⁷ Zeynep Gemuhluoğlu, Metaforların Kognitif İçeriklerinin Felsefe ve Şiir Dili Açısından incelenmesi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.34, 2008, s. 128.

²⁸ Tahir Uluç, İbn Arabî’de Mistik Sembolizm, İnsan Y. , Konya 2007, s. 22.

Böylece onlar, bir milletin birlik ve bütünlük içinde yaşamasına katkıda bulunur²⁹.

Sembolün gerçekleşmesi için toplumun genel kabulü gerekirken metafor için böyle bir şeye ihtiyaç yoktur. Çünkü metafor belirli kişiler tarafından üretilebilir. Metaforda toplumun yoğun duygularının olmasına da gerek yoktur. Duygusal boyutu bir kenara bırakıp dil açısından bakacak olursak; sembolik dilde ifade, imkanlarını daha çok dilsel olmayan unsurlara dayandırır. Metafor ise dili ve dil-zihin ilişkisini kullanarak yapılan bir dolaylı ifade tarzı olması bakımından ondan ayrılmaktadır³⁰.

3.7. Alegori ve Metafor

Alegori, simgesel anlatımdır. Bir düşünceyi, duyguyu inandırıcı ve etkili kılmak için, daha çok soyut kavramları somutlaştırarak yani simgeleri kullanarak anlatma yöntemidir. Değişik bir ifadeyle, bir düşünce veya kavramın bir varlık ya da nesneyle somutlaştırarak anlatılmasıdır. Ya da bir fikrin, bir hayal, bir tablo veya canlı bir varlık olarak ifadesidir. Adaleti gözü bağlı ve elinde kılıç, ötekinde terazi olarak cisimlendirmek; ölümü bir elinde turpan bulunan iskelet olarak göstermek örneklerinde olduğu gibi, soyut bir fikri heykel veya resim ile göstermektir. Böyle eserlere "alegorik" denir³¹.

Alegoriyi diğer anlatım tarzlarından ayıran özellik, onun soyut bir ideayı somut bir şeyle açıklama yöntemine dayanmasıdır. Metafor ile alegori arasında parça-bütün ilişkisi vardır. Bu ilişki sebebiyle alegori, metaforlar silsilesi olarak da tanımlanmıştır. Fakat metaforda dile getirilmek istenen fikir veya anlam açıkça zikredilirken, alegoride bu okuyucuya bırakılmaktadır³².

Metafor ve alegori arasındaki farka işaret ederken düşüncelerini şu şekilde ifade eden Harmancı'nın, ulaştığı yargının bir kısmında makul olduğunu ifade etmekle birlikte, tamamını anlayamadığımızı ifade etmeliyiz. Harmancı düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir: "Metafor ve alegori benzeşse bile, alegori felsefi amaç ve felsefenin sorularından uzak durduğu için metafordan ayrılmaktadır. Alegoride bir şeyi anlatmak üzere "bir başka bütün anlatı" kurgulanırken, metaforda bir şey başka hiçbir şeyle tam olarak anlatılamayacağı için, sanki bir içe doğuşla metafor ortaya çıkmakta ve felsefi düşünceyle bütünleşmektedir"³³. Burada alegorinin felsefi sorundan uzak, metaforun ise felsefi sorunlara daha yakın olduğu ve felsefeyle bütünleştiği düşüncesini temellendirmek oldukça güç görünmektedir.

²⁹ Tahir Uluç, age., s. 22-23.

³⁰ Zeynep Gemuhluoğlu, agm., s. 127.

³¹ Mehmet Harmancı, age., s. 36.

³² Tahir Uluç, age., s.34.

³³ Mehmet Harmancı, age., s. 60.

Buraya kadar metafora benzeyen, onun yerine kullanılan ya da metaforun bir türü olduğu söylenen bazı kavramları ve terimleri ele aldık, onların metaforla olan ilişkilerini açıklamaya çalıştık. Bu konuda kısaca şunu ifade edebiliriz: Metaforun yukarıdaki terimler ve kavramlarla olan ilişkileri ve benzerlikleri ortadadır. Yukarıdaki bütün kavramların müşterek özünün “benzetme” olduğu görünüyor. İbn Rüşd’ün de işaret ettiği gibi bir metaforun işleminin de ortak paydası olan şeyler arasındaki bağlantıyla ilişkili olduğu³⁴ göz önüne alınırsa ve bu bağlantının da “benzetme” olduğu saptanırsa konu biraz daha aydınlanmış olur. Ancak burada, şunu ifade etmeliyiz ki, yukarıdaki kavramlar ve metafor arasındaki ilişki ve benzerlik eşit değil, derecelidir. Buna ek olarak şu soruyu da ilave etmemiz gerekmektedir. Acaba metaforu bütün bunların hepsini kuşatıcı bir kavram ve terim olarak kullanabilir miyiz ve metaforunda bu kavramları aşan bir boyut var mıdır? Yoksa yukarıda sıraladığımız kavramlarla olan benzerliklerin bileşkesi midir, metafor?

Lakoff ve Johnson'un savunduğu modern görüşe göre metafor, kelimelerin değil kavramların niteliğidir. Metaforun fonksiyonu salt sanatsal veya estetik kaygılar değil, belirli kavramları daha iyi anlamaktır.³⁵ Bu düşünce tarzına göre, tecrübe ettiğimiz şey ve her gün yaptığımız şeyler daha çok bir metafor sorunudur.³⁶ Metafor, bir kavramın bireyde oluşturduğu etiket, anlam ya da kavramsal ifadelerdir. Bir görme ve anlama sürecidir. Bireylerin basit olarak bir kavramı bir başka kavramla açıklamasından daha önemli ve güçlü bir zihinsel üretimdir çünkü ilgili kavrama dönük sahip olunan derinliği ve deneyimleri ifade eder³⁷. Özetle şu şekilde de ifade edebiliriz; Lakoff ve Johnson’a göre, metafor; “bir şeyi başka bir şeyin bakış açısıyla anlamak ve tecrübe etmek, bir düşünce malzemesini, insan kavrayışının bir şekli ile ifade etme sürecidir. Metafor sadece bir söz figürü değil aynı zamanda bir düşünce figürüdür”³⁸.

Bir metafor, başka yollardan da tanınabilecek yönlerin ifade edilmesini değil, yeni yorum kategorileri öne sürmesi, yeni durum ve model ilişkileri varsayması bakımından önemli bir ifade aracı olmaktadır. Zira öteki söz sanatlarının görevi, dildeki boşlukları doldurmak olduğu halde metafor, yeni boşluklar da yaratabilir. Metaforik söylemin en önemli özelliği, onun indirgenemez oluşunda yatar. Bu bakımdan, metafor ihtiva eden birimin kelimededen daha büyük olma durumu söz konusudur. Metaforların kognitif bir

---

³⁴ Oliver Leman, age., s. 135.

³⁵ George, Lakoff ve Mark Johnson age. , s. 13.

³⁶ George, Lakoff ve Mark Johnson age. , s. 26.

³⁷ Levent Eraslan, Sosyolojik Metaforlar, Akademik Bakış Dergisi, S.27, Celalabat /Kırgızistan 2011, s. 1.

³⁸ Levent Eraslan, agm. , s.4.

içeriğe sahip olmaları yani bize "yeni" bir "bilgi" vermeleri, tam da bu özellikleri yüzünden söz konusu olmaktadır³⁹.

Metafor, anlamın taşınmasından farklı olarak kelimelerin yeni bir bağlamda yeni bir anlam yaratması nedeniyle basit bir şekilde teşbih ya da temsile indirgenemez. Üstelik bir metaforu oluşturan kelimeler, cümleler ya da ifadeler arasında bir benzerlik çağrışımı ve bir aykırılık çağrışımı da söz konusudur. Anlam ise bu benzerlik ve aykırılığın birleşiminden doğar. Aykırılık çağrışımı özellikle de metafizikten konuşulmaya başlandığında daha güçlüdür. Metafor her zaman teşbih ya da temsilden daha fazla bir şeydir; ancak bazen temsil ve teşbihler metaforik anlamın temelini oluşturabilir. Öte yandan yukarıda işaret ettiğimiz gibi, metaforlar, sadece potansiyel anlamlar düzlemine işaret etmezler, yeni anlamlar da yaratırlar⁴⁰.

Metaforun yukarıdaki söz sanatları ve terimleriyle olan ilişkisi bizi şu neticeye ulaştırmaktadır. Metaforun tek tek bu söz sanatlarına indirgenememesi, metaforun bu sanatlarla hiçbir ilişkisinin olmadığı anlamına gelmez. Aksine metaforun onların her biriyle farklı derecede benzerliklere sahip olduğunu ve bunların bileşkesinin de "benzetme" olduğunu tespit edebiliriz. Bununla birlikte daha önce sorduğumuz soruya dönecek olursak, acaba metafor bütün bunlardan daha öte bir şey midir? Metaforun özellikle felsefe alanındaki kullanımını göz önünde tutarsak bu soruyu "evet" şeklinde cevaplandırmak durumundayız. Peki bu "ziyade" anlam nedir? Yukarıdaki söylenenlerden anladığımız o dur ki, metaforda esas olan "kavramsal olan"ın aktarımıdır. Bu yaklaşımımızla biz, metaforun, diğer söz sanatlarını kuşattığını ve onlarla farklı derecelerde anlam birlikteliğine sahip olduğunu ve hatta onları aştığını kabul etmiş bulunmaktayız.

Bu anlamda metafor, söz sanatlarıyla farklı derecede müştereklik ifade eden çerçeveyi aşmakta, kısacası benzetmenin ötesinde sanki tümel bir kavramsal aktarımı gerçekleştirmektedir. Örneğin İhvân'ın Risalelerinde Kullanmış olduğu "Kurtuluş Gemisi"⁴¹, "Heyulâ Denizi", "Göksel Devlet"⁴² vb. metaforlar, her ne kadar söz sanatlarıyla karşılanabilir olsalar da kavramsal olanın "benzetme"nin de ötesinde aktarımına dönüşmüşlerdir. Burada "Kurtuluş Gemisi" din ya da İhvân'ın dünya görüşü, "Heyula Denizi" cehennem, "Göksel Devlet" de cennet kavramlarının karşılığı olarak kullanılmıştır. Artık bu deyişlerin kavramsal dünyasının ne olduğunda herhangi bir şüphe söz konusu değildir. Özellikle İhvân-ı Safâ felsefesi söz konusu olduğunda durum böyledir.

³⁹ Zeynep Gemuhluoğlu, agm., s.128.

⁴⁰ Zeynep Gemuhluoğlu, agm., s.129.

⁴¹ Krş. İhvân-ı Safâ, Resâil, 4/18-19.

⁴² Bk. Resail, 3/5-9, 216, 285; 2/50-51, 60.

Metaforun sadece potansiyel anlamlar düzlemine işaret etmeyip yeni anlamlar üretmesi, onun ne'liğinden öte, neden kullanıldıklarını da ilgilendiren bir sorundur. Bu durum metaforun kavramsal çerçevesini tamamlayıcı bir konu olarak önemlidir. Konunun soruları şunlardır: Metafor edebiyat ve felsefe alanında bir yöntem olarak neden kullanılmıştır, Bunun farklı nedenleri var mıdır? Bir düşüncenin benzetmeden hareketle bir yerden farklı bir yere taşınması mümkün mü, zorunlu mu yoksa estetik bir gayeden dolayı mıdır? Metaforik anlatım bir kolaylaştırma ya da bir zorlaştırma mıdır? Sıraladığımız bu soruları biz daha çok felsefe üzerinden değerlendirmeye çalışacağız.

4. Felsefede Metafor Kullanımı

Yukarıdaki sorularla ilgilenmeden önce felsefeyle metafor arasındaki ilişkinin önemine vurgu yapmak açısından daha felsefenin tanımında kullanılan bir takım düşünceleri vermek istiyoruz. Örneğin, Descartes (1596-1650), "Felsefesiz yaşamak gözü kapalı yaşamaktır." şeklinde felsefeyi tanımlamak istemiştir. Filozofları "pazaryeri madrabazları"na benzeterek felsefenin tanımı konusunda ilginç bir metafor yapan Jean-Jaques Rousseau (1712- 1778) ise şöyle diyor; "Felsefenin ne olduğu konusunda onları dinlerken, insan kendini adeta bir pazar yerinde avaz avaz çığırın bir sürü madrabaz arasında sanır. Her biri 'bana gelin, bana gelen aldanmaz' diye bağırır durur." Schopenhauer (1788-1860) da felsefe konusunda şu ifadelerle yer vermiştir. "Felsefe, birçok kafaları olan bir canavardır ki, bunlardan her biri ayrı bir lisanla konuşmaktadır. Filozoflar ise, adeta gece vakti nara atıp insanları rahatsız eden külhanbeyleri gibidirler." Bunların yanında bu tür pek çok metafor örneği vermek mümkündür. Felsefe, okyanuslar ortasındaki geminin haritasıdır. Bu harita olmadan, ne kaptan limana demir atabilir, ne de yolcular limana ulaşım özlemlerine varabilir. Felsefe, insan yaşamının pusulasıdır. Felsefe yolda olmaktır. Biz bu örneklere, ilginç bir metaforla son verelim: Felsefe, uyuyan köpeği uyandırmaktır⁴³.

Bu tanımlar bize felsefenin metaforla olan ilişkisine işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile burada anlatmak istediğimiz husus, metafor sadece edebi eserler ve çalışmalarda kullanılmamıştır. Metafor ya da metaforik üslup felsefe alanında daha işin başından itibaren kullanılmıştır. Platon'dan Nietzsche'ye Farabi'den İbn Rüşd'e, İbn Sina'dan İbn Tufeyl'e hemen bütün Doğu ve Batı filozofları nedenleri, sebepleri ve amaçları belki farklı olsa da eserlerinde metaforlara başvurmuş ve kullanmışlardır. Bu bağlamda felsefede metaforların kullanılmasının nedenleri üzerinde farklı görüşlerden bahsedenler vardır. Bunları birebir detaylandırmaya girmeden genel bir takım tespitler olarak ifade edebiliriz.

---

⁴³ İbrahim Hakkı Aydın, Bir Felsefi Metafor "Yolda Olmak", Kırıkkale Üniversitesi 1.Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Metni, 2004, s.12.

Felsefe ve metafor konusunu tartışırken bazen felsefe mantıklı ve tutarlı bir düşünme şekli, metafor ise, felsefenin bu “tutuculuk”undan biraz uzaklaşmak, tabiri caizse felsefeyi biraz “sulandırmak” gibi bir anlamda kullanılmaktadır. Gerçekten durum böyle midir?

H. Ayık bir yazısında konuya ilişkin şöyle demektedir: “Kelimeleri cansız yapılar değil de, söyleyene bağlı canlı yapılar olarak değerlendirdiğimizde, dildeki her ifade metafor biçimini alabilmektedir. Örneğin dilde selamlama anlamına kullanılan “merhaba” kelimesi, canlı söz olarak tehdit anlamın da bile kullanılabilir. Bu zihinde tasarlanan anlamın nesnelliğini bozarak metafora kapı açmaktadır. Kelime ve anlam ilişkisinde durum böyleyken, mantık ilmi, kelimelerden oluşan cümlelerin de nesnel düşünceyi taşıyabilmeleri için konu-yüklem ilişkisinin özsel olmasını ve kesin bir yargı olarak ortaya konulmasını gerekli görmektedir. Örneğin istek, rica ve dua cümleleri önermeler gibi kesin yargı ifade etmediği için nesnel düşüncenin taşıyıcısı olarak kabul edilmemektedir. Bunun yanında “insan, iki ayaklıdır” cümlesi de, önerme olmasına rağmen konu yüklem ilişkisi özsel olmadığı için nesnel düşünceyi taşıyamamakta ve metafora kapı aralamaktadır. Çünkü insan konusuna yüklem olan “iki ayaklı” niteliği, insanın özsel bir niteliği değildir. Bu nedenle söz konusu önermedeki konu-yüklem bağı özsel değil, ilineksel olmaktadır. Cümledeki bağı özsel olmaması, konu ile yüklem arasındaki ilişkinin de özsel nedenlere bağlı olmadığını göstermektedir”⁴⁴. Ayığın ifadelerinden metaforun nesnel ifadelerden uzaklaşmak ve ölçülebilir olmaktan, en azından herkes için ölçülebilir olmaktan sıyrıldığı anlamına gelmektedir. O halde mantıksal ifadelerle metaforik ifadeler arasında özsel ve ilineksel ayrımı, diğer bir ifade ile tanım ve tarif ayırımındaki ikilemin söz konusu olduğunu ve dolayısıyla delaletlerine işaretlerinde de aynı ikilemi barındırdıklarını ifade etmeliyiz. Diğer bir ifade ile buradan hareketle metaforik ifadelerin delaletleri bakımından kesinliği söz konusu değildir. Ayığın bu tespitini iki bakımdan ele almak gerekmektedir.

1. Bu sonuç bütün metaforlar için geçerli midir? Diğer bir ifade ile özsellik sadece nesnel ifadeler için mi geçerlidir?

2. Metafizik konularda mantığın kullandığı kavramların hangisinde özsellikten kaynaklanan nesnellik söz konusudur?

Doğrusu bu sorunlardan birincisine cevap verecek yeterlilikte olduğumuzu düşünmüyoruz. Fakat şu kadarını ifade edelim ki metaforun yelpazesini bütün dil sistemlerini de kuşatacak biçimde kabul edenler için en azından bu tespitin doğru olmadığını söylemeliyiz. Bununla birlikte, ikinci sorunla ilgili olarak da

---

⁴⁴ Hasan Ayık, “Düşünceden Dile Felsefe ve Metafor”, Milet ve Nihal İnanc Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C. 6, s. 1, Ocak- Nisan 2009, ss. 55-73.

şunu ifade edebiliriz ki, Aristoteles mantığı dini alanda ya geçerli değildir ya da dini olgular kesin mantıksal çıkarsamalara uygun değildir.

Burada şunu özellikle ifade etmekte fayda vardır. Bu hususta metafizik ve özellikle dinin gaybî konulara ait metinlerin nesnel olmadığı ve dolayısıyla bu ifadelerin metaforik olmalarının zorunlu olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Dolayısıyla Ayık'ın bu konudaki yaklaşımının isabetli bir yaklaşım olduğunu ifade edebiliriz. Ancak burada şunu da söylemeliyiz: Şayet burada da yukarıda kullandığımız "özsellik" hadisesini tekrar hatırlayacak olursak, o zaman dini bilginin de zannî bir bilgi olduğunu kabul etmiş olmalıyız. Nitekim Farabî'nin mü'min-feylosof ya da burhan- hayal ikilemelerini bu doğrultuda ifade etmek gerekir⁴⁵. Farabî'nin bu ayırma gitmesinde Aristotelesçi düşüncesinin kesin olarak etkili olduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle bizim yukarıda ifade etmiş olduğumuz metaforun kullanılmasındaki amaç da tekrar değerlendirilmesi gerekiyor ve bunun neticesinde metaforun, anlatımı kolaylaştırmak mı, bir takım çekincelerden dolayı "muğlaklaştırmak" mı ya da edebiyatta olduğu gibi güzelleştirmek mi olup olmadığına karar vermek gerekmektedir.

Felsefede metaforların çeşitli kullanım nedenleri ve amaçları vardır. Metafor kimi zaman anlatılmak isteneni daha açık anlatmak, kimi zaman da gizliliği sağlamak için kullanılmıştır. Bu anlamda metafor aktarılan bir anlamın daha iyi anlaşılması değil, biraz da karartılması, örtülmesinin bir aracı olarak kullanılıyor demektir. Diğer bir ifadeyle daha önce benzer bir ifadeyle dile getirdiğimiz gibi metafor bazen de bir takım anlam boşlukları oluşturmak için de kullanılabilir anlamına gelmektedir. Metaforların bu amaçla kullanılması, insan psikolojisinin önemli bir özelliğine de işaret etmektedir. O da, düşünen bir insanın düşüncesini dile getirme ve bunu paylaşma gereksinimi içinde olması ve engellenmenin insanın doğal yapısına uygun düşmediğidir. Konuya bu şekilde bakmak her ne kadar bizi farklı bir takım sanatları metafor çerçevesinde değerlendirmeye götürse de sorun oldukça cezp edici görünmektedir. Örneğin, aynı düşüncenin, duygunun ya da muhayyelatın nesirle, şiirle, resimle ve musiki ile terennüm edilmesi hangi gerekçeyle olursa olsun tek bir duygu ve düşüncenin farklı kalıplar ve kılıklarda transferi ve taşınması değil midir?

Metaforların gizliliği sağlamak için kullanılması daha çok siyasi ve özellikle dini baskı ve istibdat dönemlerinde dini ve felsefi konularda olmuştur. Örneğin her ne kadar Platon felsefede metaforik üslubu icra eden ilk filozof olmasa da onun "Mağara Metaforu" üzerinden kendi felsefesini ifade etmesinde, kendi dönemindeki bir takım olumsuz bir takım yaşanmış tecrübelerin etkisini tecessüs etmek çok ekstrem bir durum mudur? Kısacası Platon'un metaforik bir

---

⁴⁵ Farabî'nin bu konudaki düşünceleri için bk. Tahsilü's Saâde (Mutluluğun Kazanılması), çev. Ahmet Arslan, Ankara 1999, s. 44-45.

üslup tercihinde hocası Sokrates'in kendi gözleri önünde, kendi toplumu tarafından hem de meşrulaştırılarak nasıl idam edildiğinin hiç etkisi olmamış mıdır? Eğer durum böyleyse, Platon bir takım çekinceler nedeniyle elbette kendi düşüncelerini değiştirmemiştir. Ancak o sadece metafora başvurmuştur. Biz onun felsefesindeki evrensel tarafı bugün de anlayabiliyoruz. Benzer tecessüsü İslam dünyası için de yapabiliriz. En sistematik metaforların hakim olduğu felsefi risalelerin neden İbn Sinâ ile başladığını sorgulayabilir ve onun hem dini hem de siyasi yaşamındaki çalkantılı olayların ve dedikoduların bu konuda etkili olabileceğini tespit edebiliriz.

Filozoflardaki metafor örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Onların metaforu kullanma amacı da bir o kadar farklı olabilir. Bunlar, zor anlaşılan konuları kolay anlaşılan bir üslupla anlatmak ve belki de bu suretle uzun süre hatırdta kalmalarını sağlamak bazen bir takım endişelerden dolayı fikirleri karartmak olabilir. Nitekim İlkçağ ve Hıristiyan Ortaçağ filozofları gibi, Türk - İslam filozofları ve Yeniçağda Avrupalı düşünürler de, böyle bir usulden yararlanmışlardır⁴⁶. Halk tabakalarının anlayamayacağı derecede üst seviyeden birtakım dini ve felsefi hikmetleri, onların kavrayış düzeylerine indirerek anlamalarını sağlama amacı metaforik anlatım tarzına başvurulma sebeplerinden biridir⁴⁷. Bazen metaforlar, gizliliği sağlamak için de kullanılabilirler. Burada amaç, hem anlayana bir tür örtülü mesaj vermiş olmak, hem de anlamayanlara karşı sırrın korunmasını sağlamaktır⁴⁸. Metafor kullanmanın yazara sağladığı bu önemli avantaj, imalı iletişim kurmaya imkan vermektedir. Bu durum özellikle düşüncelerin tam olarak ifade edilemediği, çeşitli yasakların, baskıların var olduğu, yanlış anlamalardan kaçınılması istenildiği durumlarda; insanlara, mesajlarını imalı iletişimle aktarma olanağı tanımaktadır⁴⁹. Metaforun bu tarz kullanımı daha çok siyaset alanında kendini göstermektedir diyebiliriz. Bu konuda İslam Düşüncesinde farklı bir konuma yerleştirebileceğimiz gizli, felsefi, batını bir cemiyet olan İhvân-ı Safa *Risaleler*'inde oldukça renkli tasvirler ve metaforik hikayeler söz konudur. Ayrıca İhvân'ın temel felsefe problemlerinden olan "zahir", "batın"⁵⁰ ve "tevil" konularının da metaforik üslupla oldukça yakından ilgili olduğunu söyleyebiliriz⁵¹.

⁴⁶ Nihat Keklik, age., s. 8.

⁴⁷ Ahmet Ögke, age., s. 62.

⁴⁸ Hasan Çiçek, agm., s. 296.

⁴⁹ Nejdî Durak, *Mesnevi'de Metaforik Anlatımlarda Kullanılan Hayvan Motifleri ve Felsefi Değerlendirmesi*, Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri, 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Çanakkale 2006, s. 156.

⁵⁰ Bu konuda bk. Haris Macic, "İhvân-ı Safa'da Zâhir ve Bâtın", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

⁵¹ Bk. İhvân-ı Safâ, *Resâilü İhvâni's Safâ*, Neşr. Butros el Bustânî, Dârü Sadr, Beyrut Tsz.; İsmail Taş, *İhvân-ı Safâ'da Felsefe ve Din Münasebeti*, Palet Y. Konya 2012, s. 200-220.

Ayrıca metaforların, insanların duygularını etkileme ve hayal güçlerini genişletme gibi önemli bir gücü de vardır⁵². Metaforlar, dünya diye adlandırdığımız şeyi, onu açığa çıkararak ve gizleyerek bize sunar. Hayatı ve dili mucizevi kılan metaforlardır. Metaforlar kendi ışıltılarıyla bazen gözümüzü alıp aktardıkları veya taşıdıkları anlamı saklarken, bazen de aynı ışıltılarıyla anlattıklarını daha çok görünür kılar.⁵³ Metaforik düşünme ve düşünce tarzı önemlidir. Shuell'ın şu sözlerini metafor ve metaforik düşüncenin önemini göstermesi bakımından burada ifade etmek istiyoruz: "Eğer bir resim bin kelimeye bedelse, bir metafor da bin resme bedeldir; çünkü, bir resim sadece statik bir imge sunarken, bir metafor bir olgu hakkında düşünmek için zihinsel bir çerçeve sunmaktadır". Bir başka deyişle metafor, bir konuyu diğer bir konunun bakış açısından algılamaya ve anlamaya izin veren zihindeki bilgiler arasında bir bağ kurma sürecidir⁵⁴. Sonuç olarak diyebiliriz ki metaforlar ister edebi ister felsefi olsun insan düşüncesiyle ilgili olarak ve bunun farklı formlarda taşınmasını sağlayan bir üslup olarak fiili olarak vardırırlar ve söz konusu alanlarda yaşamaya devam edecektir. Bu durum, aynı zamanda, insanın hem ontolojik hem de epistemolojik durumuyla doğrudan ilişkili görünmektedir.

5. Sonuç

Yunanca bir terim olan metafor sözcüğü bir yerden bir yere taşımak, nakletmek anlamına gelmektedir. Metaforun kelime anlamı konusunda bir sıkıntı yokken asıl sıkıntı terim anlamı konusundadır. Bu terim dilimize yabancı kaynaklardan girdiği için çeviri yapılırken edebiyatımızda hazır bulunan bir takım kavramlar kullanılmıştır. İstiare, mecaz, alegori, sembol, eğretileme bunlardan bazılarıdır. Fakat bu kavramları birebir metafor yerine kullanmak doğru değildir. Bunlar birbirine benzese bile aralarında farklar vardır. Metafor ise bunlardan çok ayrı bir yerde durmaktadır. Bazı söz sanatlarıyla ilintili olsa bile o felsefe alanına daha yakışıyor görünmektedir. Metaforun tarihi seyrini dikkate alırsak statik değil dinamik bir karaktere sahip olduğunu görürüz. Metaforun bu dinamik karakteri üstlendiği yeni anlamlara sürekli yeni anlamlar katarak zihni canlı tutma gücünde kendini göstermektedir. Metafor yalnızca bir dil olayı değildir, o bir düşünce ve gerçeğe hayat verme çabasıdır. Bu gerçekler genellikle soyut gerçekler olarak kendini göstermektedir. Böylelikle insan zihni bu gerçekleri daha kolay anlamakta ve kabullenmektedir.

İlk çağ filozoflarından itibaren birçok filozof görüşlerini ifade ederken metafordan yararlanmışlardır. Ama hepsinin farklı bir kullanım amacı vardır. Bazıları zor konuları kolay anlaşılır hale getirmek için kullanırken bazıları da anlaşılmamak için zor metaforları seçmişlerdir. Özellikle siyaset alanında

⁵² Zeynep Gemuhluoğlu, agm., s. 143.

⁵³ George Lakoff ve Mark Johnson, age., s. 11.

⁵⁴ Levent Eraslan, agm., s. 4.

görüşler dile getirilirken metaforlar gizliliği sağlamak için kullanılmışlardır. Her ne sebeple kullanılırsa kullanılsın biz burada metaforun felsefe için vazgeçilmez bir unsur olduğunu gördük. Zihni faaliyet gerektirdiği ve Aristo'nun tanımıyla deha işareti olduğu için felsefe metaforla birebir uyum göstermektedir.

6. Kaynaklar

- ASTER, E, V., 2007, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Y., İstanbul.
- AYDIN, İ, H., 2004, *Bir Felsefi Metafor "Yolda Olmak"*, Kırıkkale Üniversitesi 1.Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Metni.
- AYIK, H., 2009, *Düşünceden Dile Felsefe ve Metafor*, Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C. 6, s. 1, Ocak- Nisan 2009, ss. 55-73.
- BAYRAKDAR, M., 2005, *İslam Felsefesine Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı Y. , Ankara.
- CABİRİ, M. A., 2000, *Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, (çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli) Kitabevi Y. İstanbul.
- ÇİÇEK, H, 2003, *Kadim Üç Felsefe Problemi Bağlamında Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Metaforik Anlatım*, AÜİFD , C. XLIV, S.1, Ankara.
- DURAK, N., 2006, *Mesnevî'de Metaforik Anlatımlarda Kullanılan Hayvan Motifleri ve Felsefi Değerlendirmesi*, Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri, 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Çanakkale.
- ERASLAN, L., 2011, *Sosyolojik Metaforlar*, Akademik Bakış Dergisi, S. 27, Celalabat /Kırgızistan.
- FARABİ, E. 1970, *Nasr, Kitabü'l Hurûf*, Neşr. Muhsin Mehdi, Beyrut Daru'l Meşrik.
- FARABİ, E. N., 1999, *Tahsilü's Saâde (Mutluluğun Kazanılması)*, çev. Ahmet Arslan, Ankara.
- GEMUHLUOğLU, Z., 2008, *Metaforların Kognitif İçeriklerinin Felsefe ve şir Dili Açısından incelenmesi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.34.
- HARMANCI, M., 2012, *İslam Felsefesinde Metaforik Üslup*, Hece Y., Ankara.
- İBNİ T.; İBNİ, S., 2012, *Hay Bin Yakzan*, Haz.Ahmet Özalp, Çev. Babanzade Reşit, şerafeddin Yaltkaya Yapı Kredi Y., İstanbul.
- İHVÂN-I SAFÂ, *Resâilü İhvâni's Safâ*, Neşr. Butros el Bustânî, Dâru Sadr, Beyrut, Tsz.
- KEKLİK, N., 1990, *Felsefede Metafor*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Y., İstanbul.

- LAKOFF, G.; JOHNSON M., 2010, *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, ev. Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Y., İstanbul.
- LEAMAN, O., 1912, *İslam Estetiğine Giriş*, ev. Nuh Yılmaz, Küre Y., İstanbul.
- MACİC, H., 2010, *İhvân-ı Safa'da Zâhir ve Bâtın*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ÖGKE, A., 2007, *Elmalı Erenlerinde Mana Dili*, Bizim Büro basımevi, Ankara.
- ÖZCAN, S., 2010, *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Adlı Eserinde Sıradışı Benzetmeler (Özgün Metaforlar)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SARUHAN, M, S., 2005, *İslâm Düşüncesinde "isti'âre" (Metafor)*, Ankara.
- TAŞ, İ., 2005, *Ebu Süleyman Es Sicistani ve Felsefesi*, Kömen Y., Konya.
- TAŞ, İ., 2012, *İhvân-ı Safâ'da Felsefe ve Din Münasebeti*, Palet Y., Konya.
- TEVHİDÎ, Ebu Hayyan et Tevhîdî, 1953, *el-İmta' ve'l Mua'nese*, tahk. Ahmed Emin, Ahmed ez Zeyn, el-Mektebetü'l Asriye, Beyrut.
- TÜRKER, M., 2009, *Mevlana'nın Mesnevi'sinde Metaforun Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- UĞUR, N., 2007, *Metafor Kavramını Algılama Türleri*, Yasakmeyve Dergisi, Ocak-Şubat, S. 24.
- UĞUR, N., 2004-2006, *Eğretileme mi Değişmece mi? Benzetmenin Sınırları Nerede Bitiyor?*, Mor Taka Dergisi, Sayı:5, Bahar-Yaz 2006, (İlk Yayınlanışı: Ünlem Dergisi, Sayı:3, Ocak-Şubat 2004).
- ULUÇ, T., 2005, *İbn Arabi'de Mistik Sembolizm*, Konya.